

ЛІТЕРАТУРА

- Бойко, Л. П. (1997). *Торговельна лексика запорозького козацького вжитку*: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. 10.02.01 «Українська мова». Дніпропетровськ, 18 с.
- Винник, В. О. (1966). *Назви одиниць виміру і ваги в українській мові*. Київ, 151 с.
- Винник, В. О. (1983а). Лексика на означення понять, пов'язаних торгівлею. [В:] *Історія української мови. Лексика і фразеологія*. Київ, 1983, с. 234–238.
- Винник, В. О. (1983б). Торговельна лексика. [В:] *Історія української мови. Лексика і фразеологія*. Київ, 1983, с. 461–465.
- Огієнко, І. (1995). *Історія української літературної мови*. Київ, 296 с.
- Полюга, Л. М. (1980). Лексика на позначення предметів торгівлі. [У:] *З історії української лексикології*. Київ, с. 70–76.
- Худаш, М. Л. (1961). *Лексика українських ділових документів кінця XVI – початку XVII ст. (на матеріалі Львівського Ставропігійського братства)*. Київ, 164 с.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- Акти – *Акты Бориспольскаго мѣйскаго уряда*. 1612–1699 гг. Киевъ, 1892. 112 с.
- Грінч. – *Словарь української мови*. Б. Грінченко (ред.). Київ, 1996. Т. 3, 516 с.
- ЕСУМ – *Етимологічний словник української мови*. В 7 тт. О. С. Мельничук (ред.). Київ, 2003. Т. 4, 656 с.
- СУМ – *Словник української мови*. В 11 тт. І. К. Білодід (ред.). Київ, 1975. Т. 6, 832 с.
- СУМ^{16–17} – *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.* У 28 вип. Львів, 2000. Вип. 7, 255 с.
- Фасмер – Фасмер, М. (1987). *Этимологический словарь русского языка*. В 4 тт. Москва, т. 3, 831 с.

Подано до редакції 21.03.2018 року
Прийнято до друку 20.04.2018 року

УДК 821.161.2.0(092)

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ ‘ЖІНКА’ В ПОВІСТІ «ДІВЧАТКА» О. ЗАБУЖКО

Олена Дуденко

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, Україна)

e-mail: nusik2009@meta.ua
ORCID: 0000-0002-9168-6321

Юлія Жирохова

здобувач освітнього ступеня «магістр», факультет української філології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, Україна)

e-mail: zhirokhova@ukr.net
ORCID: 0000-0003-1074-1075

У статті проаналізовано вербальні засоби вираження концепту ‘жінка’ в повісті «Дівчатка» О. Забужко: ад’єктивні епітети, порівняння, метафори та оцінні

субстантиви. У структурі концепту охарактеризовано три мікроконцепти: 'зовнішні', 'внутрішні' та 'соціальні характеристики'.

Ключові слова: концепт 'жінка'; мікроконцепт; вербальні засоби вираження; О. Забужко; повість «Дівчатка».

Dudenko Olena, Zhirkhova Yuliya. Language representation of the concept 'woman' in the novel O. Zabuzhko «Girls».

In the context of modern gender studies, the study of the concept of 'woman' is relevant. In the work of Oksana Zabuzhko, the topic of women is key, and therefore attracts attention. The purpose of the work is to comprehensively analyze the verbal means of expressing the concept of 'woman' in the artistic discourse O. Zabuzhko.

The material for the study was the filing of text fragments characterizing the female, formed by a continuous sampling of the story «Girls» of O. Zabuzhko. The main method of research has become descriptive. The following methods were also used: conceptual analysis of linguistic units, contextual-interpretation analysis.

In the structure of the concept, 3 microconcepts with the corresponding conceptual aspects are distinguished: «External characteristics» ('external signs', 'age', 'clothes'); «Internal characteristics» ('moral and ethical qualities', 'emotional and psychological characteristics and conditions', 'intelligence'); «Social characteristics» ('marital status', 'attitude towards the husband, the family, children, to the environment', 'social and sexual characteristics'). The core of the concept is the nomination woman in the meaning of 'female personality', since the main characters appear not only in their mature age, but also in memories of their school age (8 – 15 years).

The microconcept «External Characteristics» is revealed not by way of description of the appearance of the characters, but by separate characteristic features with the help of adjective epithets, comparisons and metaphors. For example, in the youth of Lena with «примхливою, ламкою геометрією» of the physique, in adulthood – «така здоровенна цюха, діжа діжею».

The microconcept «Internal characteristics» is verbalized mainly by evaluative substances with epithets. The image of Darka correlates with nominations, an excellent student, a championship in the classroom, captaincy in a school team, and others. The image of Lenka is accompanied by the basics: a good-natured, thinner and spiritually richer nature.

The microconcept «Social characteristics» is represented by substantive indications on the role status of heroines in society. The image of an adult Lenya is accompanied by the basics: disrupted pregnancy, nymphomania, style easily accessible.

Thus, even in the context of one story O. Zabuzhko, a woman appears multi-faceted, voluminous and strikingly realistic.

Keywords: the concept 'woman'; O. Zabuzhko; the microconcept «Internal characteristics»; the microconcept «External Characteristics»; the microconcept «Social characteristics»; language representation of the concept.

На сучасному етапі розвитку суспільства досить гостро постало гендерне питання. Стереотипи, що склалися упродовж століть, в усьому світі переглядаються. На думку Л. Ставицької, сучасна лінгвістика теж «переживає своєрідний “гендерний бум”, а тому можна говорити ... про становлення української лінгвістичної гендерології ...» [Ставицька 2003, с. 30].

Проблема вербалізації гендерної концептосфери належить до актуальних і перспективних напрямків сучасного мовознавства. У руслі таких досліджень актуальним є вивчення концепту 'жінка'. Гендерний концепт 'жінка' Т. Сукаленко розглядає як «багатомірне культурно-значуще соціопсихологічне утворення в колективній свідомості, опрідметнене в мовній формі», що віддзеркалює низку притаманних йому гендерних стереотипів [Сукаленко 2009]. Услід за іншими дослідниками, гендерний стереотип

розуміємо як узагальнене в культурі уявлення про приписувані жінкам або чоловікам риси зовнішності, характеру, статусно-рольові ознаки тощо.

Одна з перших спроб лінгвокультурного аналізу концепту 'жінка' на матеріалі фразеологічного фонду російської мови належить В. Телії. На думку дослідниці, «підґрунтям лінгвокультурологічного аналізу є попередня ідеографічна параметризація самого концепту з його частинами, яка віддзеркалює усі іпостасі жінки: природно-фізичні, фізіологічні, психологічні та інтелектуальні (такі, наприклад, як вік, зовнішність, сексуальність, риси характеру, особливості розуму), соціально-статусні, рольові тощо» [Телія 1996, с. 260]. Серед інших російських дослідників – О. Чибишева (2005), яка розглянула названий концепт як базовий концепт культури, втілений у фразеології російської та англійської мов; Ф. Мухутдінова (2006), яка проаналізувала його у французькій мовній свідомості на матеріалі афористики; Л. Адоніна (2001), яка дослідила концепт 'жінка' в російській мовній свідомості в межах семантико-когнітивного напрямку когнітивної лінгвістики. Зазначеної проблеми торкалася й О. Калугіна (2008), яка розглянула концепти 'чоловік' і 'жінка' в субстандарті російської й англійської мов. М. Досимова (2008) проаналізувала специфіку реалізації концепту 'жінка' в лінгвокогнітивному аспекті на матеріалі російської та казахської мов.

В українському мовознавстві актуальними є дослідження О. Бондаренка (2005), який вивчав особливості лексико-семантичної структури концептів 'чоловік' і 'жінка' в українській та англійській мовних картинах світу; Ю. Абрамової (2007), яка здійснила когнітивно-прагматичний аналіз британських прислів'їв, що об'єктивують лінгвокультурні концепти 'чоловік' і 'жінка'. Мовностилістичні засоби творення гендерних образів молоді за матеріалами друкованих мас-медіа розглянула В. Сліничук [цит. за: Сукаленко 2010, с. 83].

Привертають увагу праці Н. Барвіної (2013), яка простежила особливості мовної репрезентації концепту 'жінка' на тлі фразеологізмів східнослов'янських і східноєвропейських говірок із компонентами *баба, дівка, жінка, дама*. Я. Каліна (2009) розглянула особливості концепту 'жінка', визначила основні соціокультурні ролі жінки та стереотипи, які розкриваються в німецьких побутових анекдотах. Наукова розвідка Т. Сукаленко присвячена комплексному аналізу системи метафоричних номінативних значень концепту 'жінка' в українській лінгвістичній культурі [Сукаленко 2009]. В. Калько (2010) проаналізувала особливості мовної репрезентації названого концепту в українських пареміях. Концепт 'жінка' у вимірах сучасних гуманітарних наук став об'єктом дослідження Ю. Андрущенка (2014); питання концептуалізації образу жінки в зіставному аспекті в російських та українських паремійних одиницях вивчали О. Куцик і М. Колечко тощо [цит. за: Куцик, Колечко 2015, с. 132].

Попри широту проведених досліджень, концепт 'жінка' цікавить лінгвістів і досі. Пропонована розвідка звернена на творчість Оксани Забужко, у якій концепт-образ 'жінка' є базовим. Мета роботи полягає в комплексному аналізі вербальних засобів вираження концепту 'жінка' в повісті «Дівчатка» О. Забужко.

Матеріалом для дослідження стала картотека текстових фрагментів, що характеризують осіб жіночої статі, сформована шляхом суцільної вибірки з названої повісті.

Насамперед уточнимо структуру концепту 'жінка'. Згідно з поширеною серед сучасних лінгвістів думкою, структура концепту складається з ядра та широкого інтерпретаційного поля, у якому виокремлюється ближня та дальня периферія (Й. Стернін, З. Попова). Ядро концепту є його базовим шаром та сукупністю когнітивних шарів і когнітивних сегментів з когнітивними ознаками, що їх формують. Інтерпретаційне поле концепту складає його периферію (різні визначення, тлумачення, відображені в пареміях, афоризмах, крилатих виразах).

Ядро досліджуваного концепту – лексема *жінка*. За даними «Словника української мови», жінка – це «1. Особа жіночої статі; протилежне чоловік. 2. Доросла, на відміну від маленької дівчинки. 3. Заміжня особа стосовно до свого чоловіка (СУМ II, с. 536). Вікіпедія пропонує ширше визначення: «Жінка – доросла особа жіночої статі. Дітей та підлітків жіночої статі називають *дівчатками*, щоправда, інколи поняття 'жінка' вживається узагальнено *для всіх осіб жіночої статі* (виділено нами – О. Д., Ю. Ж.), напр.: права жінки – стосуються як дорослих жінок, так і дівчат» [Жінка]. Таким чином, у нашій роботі назване поняття охоплює всіх осіб жіночої статі.

Російська дослідниця О. Чибишева, досліджуючи концепт 'жінка', виокремила три мікроконцепти: «Зовнішні характеристики людини»; «Внутрішні характеристики людини»; «Соціальні характеристики людини» [Чибишева 2005].

Українська дослідниця Т. Сукаленко у структурі концепту виокремлює п'ять мікроконцептів (під *мікроконцептом* розуміємо «об'єднання аспектів за тематичним принципом, що є релевантним для побудови ієрархії елементів концептуальної структури на всіх її рівнях»): «Зовнішні характеристики»; «Фізичні характеристики»; «Біологічні характеристики»; «Внутрішні характеристики»; «Соціальні характеристики» [Сукаленко 2009].

Нам імпонує така структура концепту 'жінка'. Можемо доповнити її окремими деталями. Наприклад, Т. Ліщук, досліджуючи вербалізацію концепту 'зовнішність людини' в художньому мовленні ХХ – початку ХХІ ст., виокремлює 6 підконцептів зовнішності: 'голова', 'тіло', 'кінцівки', 'шкіра', 'статура / постать' та 'одяг', кожен із яких поділяє на мікроконцепти зі своїми структурними складниками [Ліщук 2017, с. 6]. Таким чином, аспект «Зовнішність», виокремлений Т. Сукаленко, можемо удокладнити вищеназваними характеристиками жіноцтва.

Однак обсяг пропонованої роботи змушує дещо звужити розгляд концепту. Тому зупинимось на 3 мікроконцептах: 'Зовнішні характеристики' (зовнішні ознаки, вік, одяг); 'Внутрішні характеристики' (морально-етичні якості, емоційно-психологічні характеристики та стани, інтелект); 'Соціальні характеристики' (сімейний стан, ставлення до чоловіка, до родини, дітей, до оточення, соціально-сексуальні характеристики).

Концепт 'жінка' в художньому дискурсі письменниці експлікується різноманітними вербалізаторами, що свідчить про його значущість у творчості автора. У численних жіночих роздумах, сповідах, описах їхніх психічних та емоційних станів, у їхній комунікації розкривається внутрішній світ, особливості жіночої психології.

Повість «Дівчатка» торкається теми сестринства, внутрішньої драми жіночих взаємин, як наголошує сама О. Забужко у передмові до книги (Забужко 2004, с. 5). Саме події дитячо-підліткового віку, дитячі психологічні травми наклали відбиток на все подальше життя героїнь – Дарці й Ленці.

Повість побудована як динамічний спогад дорослої Дарки, як історія жіночого становлення героїнь, невдалого сестринства – сафічної дружби – кохання – розриву. У психологічно-аналітичній інтерпретації пережитого розкривається внутрішній жіночий світ.

Мікроконцепт ‘**Зовнішні характеристики жінки**’ постає в повісті не розлогими описами зовнішності, а досить тонко, по-жіночому делікатно, окремими штрихами, за допомогою порівнянь, епітетів та метафор: Ленця, «... з її родженою, **міченою крихкістю** – бо вона була мічена, мічена, еге ж: як гулкістінна вугласта посилка, прошитемпельована звідусіль чорнильно-заплаканим “Обережно, скло”» (Забужко 2004, с. 55) протиставляється «*все-і-вся-під-себе-підминаючій Дарці*» (Забужко 2004, с. 55).

До вербалізаторів підконцепту ‘голова’ належать кілька епітетів: Ленця має ... **теплу, пушисту голову** (запах, як шерстка кошеняти ...) (Забужко 2004, с. 49). Для Дарці подруга асоціюється то з милим кошеним (тому й використовує авторка відповідні порівняння: **лоскотно-духмяний, як шерстка кошеняти, пух її волоссячка в тебе на щоці**) (Забужко 2004, с. 46); то з прудким лошатком (... **труснувши головою, як лошатко відрослою гривою** ...) (Забужко 2004, с. 57).

Найбільше вербалізований у повісті мікроконцепт ‘обличчя’. Його відтворено за допомогою епітетів і порівнянь: ... **дівочий профіль на сонячній стороні тролейбуса, весь такий кутастий, наче в натурниці Брака: з загонистим підйомом вилиць, із делікатною кирною носика, з по-мулатськи віддутими губенятами й гострим немовлячим кулачком підборіддя, – примхлива, ламка геометрія** ... (Забужко 2004, с. 37). Остання метафора (ламка геометрія) підкреслює Дарчине сприйняття образу Ленці – вона крихка, ламка і дуже ніжна: вона з ... **геть дитинячим виразом обличчя; ... такі обличчя катапультуються в світ мовби вмисно на те, щоб розворушити в нас нормально притуплене відчуття крихкості живого, – і ще й ця по-підлітковому непропорційно довга (уже не Брак – Модільяні) шия настороженого оленяти** (оленя – від Олена ...) (Забужко 2004, с. 59). Тут гра слів (оленя) підсилює любовне, пестливе ставлення до подруги.

Сегмент ‘очі’ найчастіше представлено елементом ‘погляд’, актуалізованого епітетно: ... **спомин Ленчиного невідривно-уважного** – ах, як вона вміла слухати! – **обличчя з блискучими очима й напіврозтуленим ротом ...; ... погляд завмерлий, чужий і трошки зляканий**. Сама сема ‘очі’ передається конотативно збагаченою лексемою **очиська**, що репрезентує їх величину: ... **Ленця, не зводячи з Дарки отих загіннотизованих очисьок, майже чорних од розширеної на всю райдужку зіниці** ... (Забужко 2004, с. 38).

Ленця – чутлива натура, тому неодноразово згадуються ці зіниці за паволокою сліз: ... **моя безпутна сестричко з розширеними, як у наркоманки, зіницями, в яких свічками стоять сльози од незмоги вмістити в себе цілий світ ...; Ленця, виблискуючи повними коліхких сліз очима, пристрасно запевняла Дарку** ... (Забужко 2004, с. 60).

Характеристику погляду Ленці доповнює опис повік, що неодноразово асоціюються з помахом крил метелика: ... **метеликовий стріп повіками, погляд гострий, як виставлений уперед лікоть** ... (Забужко 2004, с. 38); ... **її тонкі, такі тонкі, аж здавались підсиненими, повіки метеликово здригалися** ... (Забужко 2004, с. 43).

Ламку «геометрію»: **худеньке тільце: гострі, мов крильця, лопатки, поздовжня клавіатура випнутих хребців під шорсткою форменою тканиною;**

... **кубістично насторчені** ключиці (Забужко 2004, с. 38); ... **вузька, довга спина в поздовжній клавіатурі гудзиків** ...; ... **лебеді із Ленчиними шиями** (саме так, а не навпаки!) – пом'якшує опис щік і губ: ... **персиковий пушок на лівій щоці**; ... **мулатськи-вивернута, як для поцілунку, горішня губка** ... Була в Ленці «**така гримаска**» – складати «**свої мулатські губенята курячою гузкою**» (Забужко 2004, с. 43).

Підконцепт 'тіло / статура' вербалізовано за допомогою порівнянь. Причому авторка демонструє енциклопедичність власних знань, добру обізнаність із шедеврами мистецтва: **Ленця ж була гутаперчевою, як та пікассівська гімнастка**; ... **все воно якоесь від роду було при ній, невід'ємне від її раз і назавше прецизно-акуратно вималюваної вже-готовою, ламкої золотонової постаті** – Брак? Модільяні? ні, **Пікассо: дівчинка-на-кулі** (Забужко 2004, с. 45).

За словами однокласниць на зустрічі випускників, через багато років після школи Ленця змінилася: ... **вона каже, що ти, Ленцю, тепер важиш вісімдесят шість кілограмів, така здоровенна цюха, діжа діжею, тому що тобі кололи інсулін, а треба було літій** ... (Забужко 2004, с. 55). Порівняння з діжею підсилене оказіональною лексемою **цюха**, що належить до субстандарту.

Однак, на думку Дарки, крихкість Ленчиної натури збереглася з роками: ... **ота її на око вгадна безборонна ламкість, котру й вісімдесятьма шістьма кілограмами навряд чи затулити** ... (Забужко 2004, с. 63).

Краса Ленці передана генетично – від мами, яка в Дарці викликала захоплення, як божество, якому все підвладне: ... **викликану до школи маму Ленці – молоду і сліпучо вродливу, в чомусь обтисло-шкіряному, в блиску циганистих дармовисів, у сизих паволоках тютюнового диму, що нервово розгорталися круг неї, як клуби фіміаму круг незнаного божества, ... – породи, якій від віку приділено м а т и с в і т – собі до послуги** (Забужко 2004, с. 51).

Підконцепт 'кінцівки' представлено вербалізаторами, що натяком згадують гострі лікті подруги (... **дивись, казала Ленця, швидко-швидко заковуючи рукав, дивись, які гострі, хочеш помацати?**...), зате акцентують на ногах дівчини, щедро послуговуючись епітетами: ... **Ленчині ноги – довгі, беззахисно цибаті ноги новонародженого оленяти** (Забужко 2004, с. 43); ... **і Ленця стоїть там у своїй куценькій формі, на виду в цілого класу, злегка розгойдуючись на золотих оленячих ногах, і Маринка Вайсберг шепоче до Дарки – а правда, в Ленки ноги красиві?** ... а Маринка далі своєї: **довгі, мовляв, – мої аж на дванадцять сантиметрів коротші, ми з нею мірялися** ... (Забужко 2004, с. 43). Тому в спогадах Дарця подумки так і звертається до Ленці: «**моя кохана золотонога дівчинко**».

Підконцепт 'одяг' представлено поодинокими мовними засобами: увагу читача звертають на лексему **колготки**, здебільшого супроводжувані епітетами (... **більшість дівчаток у класі ще носила бавовняні, білі й коричневі, побрижені або пухирями повіддудані на колінах**...; і тому їхнє дитинство минало «в Країні Спадаючих Колготок»), зате в Ленці вони були капронові: **Що Дарка запам'ятала – це Ленчині капронові колготки** ... (Забужко 2004, с. 42). Ленчині красиві ноги в них були ще кращими: ... **обліті, як засмагою, щільно й гладенько – ані бганоочки – тонким прозірчастим покривом** ... в заллятому вранішнім сонцем класі вони здавалися **золотими** ... (Забужко 2004, с. 43).

Концептуальну ознаку 'вік' письменниці розкриває в такому контексті: ... *тій, правдивій Ленці-оленяті мало б бути, як і їй же самій, порядно за тридцять*, – і все-таки якимось дивом це була вона, повернена наново в своїй навіть-не-двадцятилітній, *вічно-підлітковій довершеності*: врода кожної жінки має ... свій від роду запрограмований ідеальний вік ... – Ленці згори однозначно приділено було *підлітковий сайз* ... *Ленця, оленятко. Отроковиця* – ось точне слово (Забужко 2004, с. 38). Отже, для Дарки подруга залишилася вічно юною, адже саме в підлітковому віці вона досягла власної фізичної довершеності.

Мікроконцепт '*Внутрішні характеристики*' містить концептуальні аспекти «Морально-етичні якості», «Емоційно-психологічні характеристики», «Інтелектуальні якості».

До підконцепту 'позитивні морально-етичні якості' головних героїнь повісті (і такими вони є в багатьох творах письменниці) належить старанність у навчанні (що, по суті, демонструє й інтелектуальні якості). Особливо це стосується Дарки, яку неодноразово характеризує кореферент *відмінниця* (*Відмінниця* – учениця, яка вчиться на «відмінно» (СУМ I, с. 606). Це активна дівчина, із сильним характером, що позначено вербалізаторами-субстантивами: ... *уся її дотеперішня воля-до-влади, її першість у класі, олімпіади, капітанство в шкільній команді* ... (Забужко 2004, с. 47). Однак прагнення лідирувати в дівчини надмірне, тому авторка характеризує її як «*все-і-всія-під-себе-підминаючу*», що допомагає в житті, особливо в кар'єрному зростанні, проте шкідливе у стосунках з оточенням.

Ленця трохи відставала в навчанні: *Ленця, яка, хоч і гірше од Дарки справувалася, все ж таки закінчувала кожну чверть без трійок, ба й переважно з п'ятірками, і не тільки зі співів чи фізкультури (хорошистка)* ... (Забужко 2004, с. 49). (*Хорошистка* (калька з рос.) – учениця, рівень знань якої вищий за середній (навчається на четвірки і п'ятірки) (у СУМі відсутнє)). Проте Дарця підкреслює інші переваги подруги: ... *наскільки Ленця незбагненно тонша й духовно багатша натура* ...; ... *ах, як вона вміла слухати!*.. (Забужко 2004, с. 48).

І навіть коли Ленця опинилася у психологічній ізоляції в класі за викриття в «легковажній поведінці», вона трималася гідно, «*рівно й безвиразно, хорошистка, як і давніш, і раз навіть послана на районну олімпіаду – з англійської б то, чи що ...*» (Забужко 2004, с. 56).

Дарця здатна на сильні почуття, вірність, і це хоче бачити у своїй подрузі, яка стала не просто подругою, а її сестрою, навіть любов'ю, про яку не раз підкреслює у своєї спогадах: *Ленця. Ленця, любов моя* (Забужко 2004, с. 43).

Весь свій вільний час Дарка віддавала подрузі, вони щиро і багато спілкувалися. Їхня дружба переросла в дещо більше, «*власні сапфічні ігри*», що «означало для Дарки свого роду *присягу на абсолютну й беззастережну вірність*», викликало беззастережну відданість з боку Дарки: ... *нікого в житті – ні до того, ні після – їй так звірино-болісно не праглось захистити, ні перед ким вона не відчувала такого обмираючого, до повного отерпу кінцівок і нутра, захвату, як тоді перед Ленцею* ... (Забужко 2004, с. 44).

Дарка, «*одинок дитина в батьків*», насправді була екзистенційно самотньою, тому прагла бодай здобути у такий спосіб посестру: ... *а може, здогадується тепер Дарка, може, бути сестрою, старшою сестрою – то такий самий прирожденний інстинкт, як і бути матір'ю, і украдене в неї* ...

сестринство роками набрякало в ній безпритульним, щоб у слушну мить всією вагою **обрушитись на Ленцю** – Ленцю, котра вочевидь потребувала чогось іншого?.. (Забужко 2004, с. 44).

Ленця справді потребувала чогось іншого, «*бо вона вся була **тайна***» (Забужко 2004, с. 52). І коли з'ясувалося, що вона, «*дівчинка з заможної родини*», «*неповних чотирнадцяти років, потай від усіх ... **водить компанію з цілком статевозрілими хлопчиками з десятого***», то це стало справді потрясінням для Дарки на все життя. Її дивувало, «*як могла **тримати те своє життя таким акуратно-паралельним, таким невидимим, як колготки на ногах?***» (Забужко 2004, с. 52). Прикре осяяння, що «*кудиись вона тебе **не впустила, до чогось найголовнішого в собі не дала доторкнутися***», безповоротно образило і відштовхнуло дівчину. Одна думка не давала спокою Дарці: «*Невже вчора вона мені брехала, як можна бути такою, такою – **облудною ..?***» (Забужко 2004, с. 45).

Відтепер ображена Дарка дивиться на подругу іншими очима, тепер та постає в іншій характеристиці: ... ***облудна, потайна, граційна, розбещена, наскрізь порочна й невідпорно зваблива, палена зсередини невідомим вогнем*** ... (Забужко 2004, с. 55).

Авторка доповнює емоційно-психологічні характеристики своїх героїнь описом їхніх психологічних станів. Коли ж Дарця почула про Ленчину «зраду», вона пережила вибух почуттів: ... *той нестерпний нутрянний опік, що згодом навчасишся впізнавати як **ревності*** ... (Забужко 2004, с. 43); ... *дивну суміш **знехтуваності, споневаженості і статевої, й вікової, ну й жіноцької, вжеж не без того*** ... (Забужко 2004, с. 53); ... *тут була ще й **мука ображеної любови, яка вимагає всього нараз, негодна вдовольнятися урізаними порціями, і тому приречена постійно ставити під сумнів справжність отриманого*** ... (Забужко 2004, с. 45). Тут трикомпонентні генитивні епітетні конструкції підкреслюють психологічні стани героїні.

Це підштовхнуло Дарку до підлого вчинку – вона, «*як голова ради загону*», «*як **колишня подруга Скальковської***» виступила проти Ленці: *вона **здала Ленцю так, як од неї не сподівався ніхто*** ... (Забужко 2004, с. 52). У ній говорила «*яра, всепереможна хіть, хай і востаннє, а таки ма ти Ленцю – наверненою й розкаяною, ревно благаючою прощення за зраду ...*» (Забужко 2004, с. 54). Проте вчинена підлість обернулася проти самої Дарки: ... ***свідомість власної – не відробиш – скоєної підлоти її таки підтруювала, лежала десь там на дні, як **несподвига каменюка, й випаровувала болотяні міазми, так що в старших класах у Дарки навіть розвинулися напади печінкової нудоти***** ... (Забужко 2004, с. 55). Цікаво, що психічне потрясіння, передане метафорично, спричинилося до психосоматики – розладів здоров'я.

Емоційно протилежною в цій ситуації була поведінка Ленці. Якщо раніше у стосунках із подругою переживала різні емоції (... ***від розначливого каяття до раптового впадання в якусь повну **неприсутність, схожу на транс, із заслуханістю в себе, а то знов з **напівістеричними пориваннями декламувати******* Дарці вголос якісь вірші, що мають «усе пояснити» (Забужко 2004, с. 55)), то у випадку загального осуду «*цієї малої проститутки*», коли всі обернулися проти неї (... *Ленцю зганьблено, безповоротно втоптано в якийсь темний кошмар, у хлань ...*), вона трималася гідно. Була стриманою у спілкуванні з однокласниками, навіть із Даркою, яка ще довго «*вдавала ображену*»: ... *в гуртовій розмові **Ленця зовсім спокійно, майже привітно, відповідає на її загальні репліки, не вдає, ніби Дарки не***

існує, ... так тривало далі – бочком, як між чужими, – та вони вже й були собі чужі, вирости з того дівачького епізоду, як із бавовняних колготок ... (Забужко 2004, с. 56). Мовчки й гордо виходила з класу, коли виганяли вчителі: *А в дев'ятому, недобувши останньої чверті, вона вийшла вже назавжди* (Забужко 2004, с. 57). Бо хтось підстеріг, що в неї з учителем фізкультури роман.

Цікаво оцінює таке протистояння «оточення – Лена» авторка: *... безлика й безособова, завважки в усі десять атмосфер океанського дна, відвічна правота р о д у – супроти виламаной з його регул одиниці, моторошна штука* (Забужко 2004, с. 57). Недаремно Ю. Кульбабська зробила висновок, що «ще оповідання про екзистенційну самотність людини, яка не може знайти порозуміння у стосунках з іншими, прагне “вмістити у собі світ” та приречена на відчуття власної ущербності та марноти життя» [Кульбабська 2005, с. 39]. Місце своїх героїнь «у світі» письменниця розкриває через їхні соціальні характеристики.

Мікроконцепт *‘Соціальні характеристики’* містить такі концептуальні аспекти: «сімейний стан», «ставлення до чоловіка», «ставлення до родини», «ставлення до дітей», «ставлення до інших людей», «соціально-сексуальні характеристики». Авторка розкриває своїх героїнь у всіх цих аспектах. Зокрема, читачеві зі спогадів Дарці стає зрозуміло, що вона належала до середньостатистичної української сім'ї: була *«одинокую дитиною»*, котра мріяла про сестричку. Дарця мала стати десь такою, як її мама, про яку згадує: *Найсильніше своє пережиття Дарчина мама мала так само в тринадцять років ... Потім у неї все було гаразд: заміжжя, і злидні, і діти, й нелюба, і нелюба праця, й маленькі радощі – наприклад, нова квартира або купівля шкіряного пальта ...* (Забужко 2004, с. 58). Незважаючи на пейоративну конотацію окремих лексем (*злидні, нелюба, нелюба*), це *гаразд*, бо так жили всі жінки.

Однак дівчина, яка завжди прагла першості в усьому, досягла більшого: *Сяке-таке ім'я в своїй галузі, сяку-таку матеріальну незалежність, наскільки це взагалі можливо в наших умовах, і дві монографії, одна з них по докторській, і один вузівський підручник, і два розлучення, і почесне членство в трьох західних академіях, яке лайна варте ...* (Забужко 2004, с. 66). Читач відчуває, наскільки скептично про це говорить доросла Дарця, що підтверджує останній вульгаризм. Відчувається внутрішня невлаштованість героїні (*... цим разом на успішність житейську, з якою, в принципі, не так щоб дуже й склалося ...* (Забужко 2004, с. 59)), однак здебільшого вона знаходить у собі сили йти по життю з гордо піднятою головою: *... тим вище держатимемо голову, прикид, підмальовочка, шица, та й годі ...* (Забужко 2004, с. 60). Молодіжні сленгізми підкреслюють «сучасність» жінки та її самоіронію.

Правда, і в Дарки бувають хвилини відчаю, коли вона в розпачі ставить собі риторичні запитання: *... нащо ж, нащо це все, навіщо воно здалося, Господи, і за яким хрінном таке життя?.. токсикоз самозатруєння ...* (Забужко 2004, с. 66). У такі хвилини жінка розуміє: *... а нормальне життя, воно просто валить крізь нас ...* (Забужко 2004, с. 67). Жаргонізми якраз додають емоційної оцінки значенню слів. У кінці повісті Дарці захочеться *«стати стерильною, чистою й незворушною, як цей білий кахель»* (Забужко 2004, с. 67). Хоча кожен розуміє, що її бажанням не здійснитися.

Пам'ятаємо, що Ленка була *«дівчинка з заможної родини, бо такою вона й була, при розлучених батьках, що пестили її, мов змагаючись між собою*

наввипередки: стереосистема, французька білизна в дванадцять років ...» (Забужко 2004, с. 49). Отже, матеріально забезпечена дитина, але теж самотня, десь недолюблена. Неприємності, що звалилися на Ленчину голову в підлітковому віці через її «стосунки», нібито не мали стати трагічним стартом. О. Забужко тут зауважує: ... як подумати, то бувають же й куди гірші способи втрачати дівочтво, що зовсім не конче потім обертаються зламаним життям, і дівчинка з таким бурхливим дебютом за яких двадцять років, дивись, виринає **преблагополучною матроною**, і навіть із несогірною університетською кар'єрою ... (Забужко 2004, с. 50) (іменник *матрона* у перен. знач. позначає замужню жінку, яка користується доброю репутацією та загальною повагою).

Письменниця приховує, що насправді стало з Ленкою. «*Бабський вітер*» на зустрічі випускників приніс, що вона нібито «... мала **зірвану вагітність**, після чого її **покинув чоловік**, вони нібито якраз вернулися з відпустки, звідкись зі Швейцарії ...» (Забужко 2004, с. 62). Таким чином, таємницею є те, як склалося її життя, проте з чуток – невдало.

Аспект «ставлення до чоловіків» розкривається в роздумах дорослої Дарки, досить феміністичних, особливо в судженнях про них. У самої Дарки не склалося з чоловіками (пам'ятаємо про *два розлучення*; а ще про *остиглий чоловіковий халат* і ремарку – *(коли той ідіот нарешті забере свої речі?)*, **трупний яд від останнього шлюбу, всі скандали**), тому і ставлення до них не найкраще, що підтверджують її роздуми: *Мужчини, еге ж. Які вони всі ... **одновимірні, прямолінійні** – як задача на дві дії ...* (Забужко 2004, с. 65). Такі епітети образили б будь-якого чоловіка. Хоча, як свідчить контекст, сама Дарка не раз «*вдавала ображену*», «*виторговуючи тим ... вже нових поступок, нових гарантів безроздільної й виключної до-себе-належності: сценарій, який потім **незмінно повторювала з усіма мужчинами**, тим більше що з ними це виходило набагато легше ...*» (Забужко 2004, с. 45).

Концептуальні аспекти «ставлення до родини», «ставлення до дітей» практично не вербалізовані у творі, адже в дорослих жінок, Дарки й Олени, про яких ідеться, вони відсутні.

Зате аспект «ставлення до інших людей» виражено яскраво. У підлітковому віці Дарка боролася за владу: ... **за владу як таку**, в її майже-бездомішківій, *мов той сухий спирт, і тим особливо наркотизуючій формі: **за виключне й неподільне право вести за собою цілий клас** – хоч з уроку на спортмайданчик, хоч після уроків – на котячий концерт під вікно неприємної тобі «жиропа» з першої парти ...* (Забужко 2004, с. 39). Оце зневажливе «жиропа» ('людина із зайвою вагою') демонструє ставлення дівчинки до тих, хто не подобався.

Схожу позицію мала й Ленця в юному віці. Підтвердженням цьому є Дарчині слова-звинувачення: ... *пригадай, що ти казала мені про товаришів у класі – що вони всі **обмежені нікчемі!** Ти сама поставила себе понад класом! понад колективом! ти вирішила, що **ти краща за інших, що тобі більше, ніж іншим, дозволено**, і ось до чого це привело ...* (Забужко 2004, с. 54).

Напевно, ставши дорослими, дівчатка мало змінили своє ставлення до оточення. Навіть зустріч випускників через кілька десятків років після закінчення школи для Дарки постає не як щось таке ностальгічно-романтично-зворушливе, а як щось жалюгідне: ... *підмлює від нудьги: що може бути цікавого в цьому жалюгідному акті **самоствердження**, кожного зокрема, перед лицем власного **отроцтва**, що цікавого в **сивіючих і лисіючих дядьках**,*

радих на часинку обернутись на хлопчаків, і штучно вистроєних цьотках, які крадьки **ревниво пасуть зором** твої зморшки в надії, що в них їх куди менше?.. (Забужко 2004, с. 39).

Дитячі прагнення Дарки **мати все** у зрілому віці завершилося «самозрозумілим відкриттям»: ... **не можна мати безмежності**. І всі наші домагання **набути чим побільше** – грошей, мужчин, вражень, дипломів, суконь, автомобілів, – тільки **жалюгідні, смішні потуги** наблизитися до плюскінченності, додаючи до мізерної суми одиницю за одиницею (Забужко 2004, с. 59). І ще одну мудрість осягнула Дарка: ... **що насправді нічого живого**: ні квітки, ні кроленяти, ні людини, ні країни, – **мати** якраз **і не можна**: їх можна тільки знищити, тим єдиним ствердивши факт посідання (60). Досвід утраченої дружби-любові з Ленцею-оленятком довів це Дарці на все життя.

Аспект «соціально-сексуальні характеристики», як правило, розкривається представленням жінок на шкалі ‘жінка легкої поведінки’ – ‘мати’ – ‘дружина’ – ‘кохана’ і под. На першій градуйованій позначці опинилася Ленця, коли у свої 14 р. отримала оцінку-клеймо «*малої проститутки*» за стосунки зі старшокласниками. На зустрічі однокласників «бабське радіо» поставило їй «*новий діагноз*» – *німфоманія* (стан підвищеної сексуальної збудливості, що характеризується дуже високим, надмірним сексуальним потягом у жінок; допускає можливість статевих зносин з будь-якою незнайомою людиною) за зваблення нібито безгрішного чоловіка однокласниці. Однак Дарка, яка мала своє ставлення до того, пробувала собі пояснити таку поведінку інакше: ... **чом не істерія покинутої жінки** – а не виключено, що й розвинений із роками **стиль легкоприсутньої, та ще й ота її на око вгадна безборонна ламкість**, котру й вісімдесятьма шістьма кілограмами навряд чи затулити і котра багатьом, а надто хлопам, просто **бальзам на всі болячки** зразу ... (Забужко 2004, с. 63). Ленця з юного віку подобалася чоловікам – і цього не заперечиш.

До суспільно-статусних номінацій жінки належать і **мама, матір, матінка, мамочка**, які неодноразово виривають у повісті. За словником, *мама* та *матінка* – це ласкаве називання матері й звертання до неї. Однак у тексті ці лексеми набувають різних конотацій. Напр.: *Звичайно, казала Дарчина мама, в усьому винуваті батьки: тільки глянути на ту матінку, одразу все ясно* (Забужко 2004, с. 58). Тут у другому випадку саркастично йдеться про Ленчину матір, яка, *молода і сліпучо вродлива*, за словами Дарки, належала до «*породи, якій від віку приділено м а т и с в і т – собі до послуги*» (Забужко 2004, с. 51). А хто був суддею? Пересічна Дарчина мама, яка ніколи навіть не була в манікюрниці, потопаючи у клопотах *дім – сім'я – робота: Кажучи це, вона стригла нігті – з різким, ляскучим звуком: як завжди, кравецькими ножицями – манікюрних у них в домі не водилося. В голосі її стояло, мов пам'ятник, – слупом – торжество матері, котру, з якого боку не глянь, нема в чому звинуватити* (Забужко 2004, с. 58).

На жаль, головним героїням повісті, Дарці й Ленці, не довелося постати в іпостасі матері – так склалося життя. І напевно, у ролі коханої на все життя – теж не судилося побувати. Чоловіки були в їхньому житті. Проте жоден не став **чоловіком** – опорою, другом, коханим – на все життя.

Отже, спостерігаємо особисту невлаштованість кожної: ніби десь склалася кар'єра, щось було, проте все одно, як казала Дарка, «**нормальне**

життя ... валило крізь них». І саме «бодай цим розумінням вона завдячує Ленці».

Узагальнивши, зауважимо: номінативне поле аналізованого концепту досить широке. У повісті жінка постає в різних іпостасях: дівчинки-відмінниці чи хорошистки, подруги-сестри, зрадниці – у підлітковому віці, у дорослому віці – незалежної жінки, з успішною кар’єрою, проте внутрішньою невлаштованістю – відсутністю надійного чоловічого плеча, сім’ї, дітей тощо. Вербалізуються жіночі характеристики та ролі за допомогою кореферентів, широкого спектру епітетів, порівнянь, метафоричних конструкцій, що дають влучні оцінки і передають ставлення до персонажа. «Жіноче письмо» О. Забужко не залишає байдужим, особливо жіноцтво, адже в кожній героїні читачкидесь упізнають себе, своїх знайомих. І це доводить, що концепт ‘жінка’ належить до базових у нашій культурі.

ЛІТЕРАТУРА

- Жінка [Електронний ресурс]. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Жінка>.
- Забужко, О. (2004). *Сестро, сестро*. Повісті та оповідання. Київ, 240 с.
- Кульбабська, Ю. (2005). Спроба психоаналітичного підходу до інтерпретації прози Оксани Забужко. [У:] *Мандрівець*, № 6, с. 35–41.
- Куцик, О. і Колечко, М. (2015). Концептуалізація образу жінки в українській та російській пареміології. [У:] *Рідне слово в етнокультурному вимірі*, с. 131–140 [Електронний ресурс]. URL: http://ddpu.drohobych.net/native_word/wp-content/uploads/2016/04/2015_14.pdf (дата звернення: 10.03.2018).
- Ліщук, Т. Д. (2017). *Вербалізація концепту 'зовнішність людини' в художньому мовленні XX – початку XXI ст.* Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. 10.02.01 «Українська мова». Черкаси, 20 с.
- Попова, З. Д. и Стернин, И. А. (2006). *Когнитивно-семантический анализ языка*. Воронеж, 226 с.
- Словник української мови*. В 11-ти т. (СУМ) [Електронний ресурс]. URL: <http://sum.in.ua/>.
- Ставицька, Л. О. (2003). Мова і стать. [У:] *Критика*, № 6, с. 29–34.
- Сукаленко, Т. (2010). Типізовані образні парадигми словесного втілення концепту ЖІНКА в українській мові. [У:] *Українська мова*, № 3, с. 81–98.
- Сукаленко, Т. М. (2009). *Метафоричне вираження концепту ЖІНКА в українській мові*. Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 20 с.
- Телия, В. Н. (1996). *Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты*. Москва, 288 с.
- Чибышева, О. А. (2005). *Концепт «Женица» в русской и английской фразеологии: (на материале предметных фразеологизмов, именующих женицу)*. Автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук. 10.02.01 «Русский язык». Челябинск, 24 с.

*Подано до редакції 18.04.2018 року
Прийнято до друку 16.05.2018 року*